

Məleykə HÜSEYNOVA

Filologiya elmləri doktoru

AMK-nın professoru

Ünvan: Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

Email: huseynovameleyke@mail.ru

LİRİK NƏSRDƏ XARAKTER

***Xülasə:** İnsanın mənəvi dünyasının, hiss və duyğularının, “iç” dünyasındakı sevinc və iztirablarının təsvirinə meyl göstərən Ə.Məmmədخانlının əsərlərində insan obrazları emosionallığı, həzinliyi, kövrəkliyi ilə yadda qalır.*

***Açar sözlər:** İnsan, obrazın yaradılması, xarakter*

Bütün tarixi dövrlərdə sənətkarlar səciyyəvi insan obrazları yaratmağa çalışmışlar. Həyatın özü kimi, ədəbi metod və cərəyanlara, fərdi yaradıcılıq qabiliyyətinə və manerasına müvafiq olaraq söz sənəti tarixində müxtəlif bədii insan obrazları mövcuddur. Klassik ədəbiyyatda sosial mənşəyinə görə seçilən insanların təsviri ön plana keçirdi (Məsələn: Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sindəki əksər obrazlar kimi).

Azərbaycan romantizmində isə obrazların sosial mənşəyi artıq həlledici rolunu itirməyə başlayır. Ən əsası onların xarakter kimi əzəmətli, müəyyən mənada tragik obraz səviyyəsinə qaldırılmasına diqqət yetirilir. “Sevən aşiq” – “düşünən aşiq” prinsipini eyni vaxtda qeyri-adi romantik qəhrəmanlarla yanaşı “adi”, “xırda”, “kiçik” qəhrəmanlar əvəz edir [1, s. 123]. “Romantiklərin”, idealist yazıçıların fəryad etdiyi, ağladığı həqiqətlərə Mirzə Cəlil gülürdü, buna görə də adi adamları geniş şəkildə ilk dəfə olaraq bizim nəsrimizə Cəlil Məmmədquluzadə gətirir, onu ilk dəfə ictimai düşüncənin obyektinə çevirir [3, s. 266].

XX əsrin 20-ci illərindən sonra bolşevik-kommunist üsul-idarəsi dövründə insanın insan olduğunu məqsədli şəkildə unudurmağa, onu ilk növbədə kommunist, katib, partiyaçı, müəllim, həkim, ən nəhayət, sovet insanı kimi təsvir etməyə cəhdlər göstərildi. Sinfi-siyasi mövqeyinə və mənsubiyyətinə görə insan surətləri iki qrupa ayrılmışdı: 1. Müsbət qəhrəmanlar – sovet quruluşunu müdafiə edənlər; 2. Mənfi qəhrəmanlar – sovet idoloqlarının ölçülərinə və tələblərinə uyğun gəlməyən bütün insanlar (bəylər, xanlar, mollalar).

1960-ci illər ədəbiyyatından yeni mərhələnin başlanğıcı kimi danışan ədəbiyyatşünaslar bu yeniliyin ən başlıca təzahürünü məhz insana və onun obrazının

yaradılmasına münasibətdə görürdülər. “Müasir nəşrin mahiyyətində mühüm dərinliklər yaradan, meyarlarını şərtləndirən, humanist idealını zənginləşdirən, ən gözəl nümunələrinin ideya-bədii tərəvətini təmin edən başlıca xüsusiyyət – bədii düşüncədə şəxsiyyət başlanğıcının güclənməsidir” [2, s. 24].

“Sovet ədəbiyyatı” deyilən söz sənətində, o cümlədən milli söz sənətimizdə 1960-cı illərdən sonra güclənən bu yeniliyin ənənəsi daha əvvəllərə gedib çıxırdı. Tarixi təfərrüata varmadan, bu baxımdan ilk növbədə Ənvər Məmmədخانının adını çəkmək, ədəbi-bədii irsini nümunə gətirmək mümkündür. Ənvər Məmmədخانlı lirik yazıçıdır. Onun lirizmə üstünlük verməsi də məhz, ilk növbədə “sovet insanı” deyilən trafaret, bir-birinə bənzəyən surətlərdən qaçaraq, orijinal tərəvətli insan obrazları yaratmaq cəhdindən irəli gəlirdi.

Yazıçı Ə.Məmmədخانlı insanları müsbət-mənfi qütblərə bölməmişdi. Doğrudur, onun əsərlərində bu bölgüyə uyğun gələn obrazlar az deyil. Məsələn, “Karvan dayandı” hekayəsini götürək. Əlyar xan və məlahətli səsi ilə elin-obanın rəğbətini qazanmış odunçu oğlunun qarşdurmasına nəzər yetirək. Əlyar obrazında hökm sahibinə xas hikkə, əda, tələbkərlıq və s. vardır. Amma Çimnaz kimi gənc bir qız seçim qarşısında qalanda Əlyar xana zor, güc tətbiq etdiyinə görə üstünlük vermir, onu ilk növbədə var-dövlət, sarayın cah-cəlalı şirnikləndirir. Odunçu oğlu isə məhz məsum Çimnazın əvəzinə “tavus kimi bəzənmiş bir xanım” görəndə karvana qoşulub ilk ülvı sevgisini əbədi itirdiyi məkanı tərk edir [4, s. 104].

Ə.Məmmədخانlı yaratdığı insan obrazlarının məhz xislətindəki mənəvi keyfiyyətləri qabartmağa üstünlük verir. Bunun üçün də o, lirizmin imkanlarından məharətlə istifadə edir. Onun yaradıcılığında qeyri-adi obrazlar demək olar ki, yoxdur. Hətta, tragik taleli Babək surətinin təsvirində də yazıçı epik vüsətli əsərlərə xas lirizmdən istifadə etdiyi üçün Babək fiziki gücünün, ideallarının möhtəşəmliyi ilə deyil, ilk növbədə mənəviyyatını, insani keyfiyyətlərin qeyri-adiliyi ilə diqqəti cəlb edir.

İnsanın mənəvi dünyasının, hiss və duyğularının, “iç” dünyasındakı sevinc və ıztıraqlarının təsvirinə meyl göstərən yazıçının əsərlərində insan obrazları emosionallığı, həzinliyi, kövrəkliyi ilə yadda qalır. Yazıçı bəzən bu tərifləri məqsədli şəkildə elə qabardır ki, hətta obrazın qəhrəmanlıq səviyyəsinə çatan fədakarlığı, cəfəkeşliyi də adi hal kimi diqqəti cəlb edir. “Buz heykəl” hekayəsində balasını qorumaq üçün özünü şüurlu şəkildə ölümə məhkum edən ana obrazının məhz bu fədakarlığını yazıçı patetik şəkildə tərənnüm etmir, son nəfəsini də təəssüflənmədən övladını qorumağa sərf edən ana qarşımızda nikbin bir insan kimi canlanır. Ən başlıcası ona görə ki, ana övladını, körpəsini ölümdən qurtara biləcəyinə inanır.

Sənətkar bütün istedadını və lirizmin bütün imkanlarını məhz bu cəhətin qabarıq ifadəsinə yönəltmişdir.

Eyni sözləri ədibin “Bakı gecələri”, “Ayrıldılar”, “Ananın ölümü”, “Ay işığında”, “Cazibələr” “Afaq”, “Ulduz”, “O, mahnılarda qayıtdı”, “Qızıl qönçələr” və s. əsərləri haqqında da demək mümkündür. Onun obrazları sosial problem və ya insan mənəviyyatından kənar qalan ideallar uğrunda mübarizə aparmırlar. İlk növbədə özlərini düşünən, sevən, kədərlənən, sevinclə, iztirabla yaşayan insan kimi təsdiq etməyə çalışırlar. “Ananın ölümü” hekayəsindəki ana “Buz heykəl” əsərindəki ana obrazını xatırladır. Birincidə balasını ölümdən qurtarmaq üçün özünü fəda edən ana obrazı, ikincidə isə oğlundan xəbər ala bilmədiyi üçün canını tapşıra bilməyən ana obrazı yaradılmışdır. Hər ikisində ana obrazı var və hər ikisində ölüm problemi ön plandadır. Yazıçı bir çox sənətkarlardan fərqli olaraq insanın böyüklüyünü məhz onun mənəviyyatının təmizliyi, insan (ata-ana, bacı-qardaş və s.) kimi missiyasını yerinə yetirməyə qadir olub-olmaması ilə müəyyənləşdirir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, Ə.Məmmədخانlının yaradıcılığında zahiri amilləri ilə fərqlənən xarakterlərin əvəzinə, məhz mənəvi-əxlaqi saflığı, bütövlüyü ilə seçilən xarakterlər yaradılmışdır. Bu isə ilk növbədə yazıçı kimi onun ədəbi mövqeyi və buna uyğun olaraq lirik nəsrin imkanlarından maksimum şəkildə istifadə etmək bacarığı ilə bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Cəfər M.C. Ədəbi düşüncələr. (məqalələr məcmuəsi). B.: Azərnaşr, 1958, 199 s.
2. Hüseynov A. Nəsr və zaman. B.: Yazıçı, 1980, 186 s.
3. Məmmədquluzadə C.H. Həyat və yaradıcılığı. B.: AMEA-nın nəşriyyatı, 1974. Y. Qarayevin “Yaradıcılıq metodu” fəslindən. 266 s.
4. Məmmədخانlı Ə.Q. Seçilmiş əsərləri I cild. B.: Yazıçı, 1985, 232 s.

Мелейке ГУСЕЙНОВА

Профессор АНК

Доктор филологических наук

ПЕРСОНАЖ В ЛИРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

Резюме: В статье представлены характерные образы в произведениях А.Маммедханлы, склонного к описанию внутреннего мира человека – его чувств переживаний, страданий и ликований. Образы в творчестве А.Маммедханлы запоминаются эмоциональностью, чувствительностью и восприимчивостью.

Ключевые слова: человек, создание образа, характер

Meleyke HUSEYNOVA

Professor of ANC
Doctor of Philology

CHARACTER IN LYRICAL PROSE

***Summary:** Characters in the works of A.Mammadkhanli, who inclines to describe the inner world of human, his feelings and experiences, suffering and jubilation, are remembered by emotionality, susceptibility and sensuality.*

***Key words:** human, creating an image, character*

Rəyçilər: filologiya elmləri doktoru, professor Məhərrəm Qasımlı;
filologiya elmləri doktoru, professor Nizaməddin Şəmsizadə